

Victor Broers

Europa in het rood

Karakter Uitgevers B.V.

Inhoud

Inleiding	9
Hoofdstuk 1 De zwarte zwaan	15
Hoofdstuk 2 Geboren in een droom	43
Hoofdstuk 3 Ontkenning, onbegrip en uitstel van executie	68
Hoofdstuk 4 De welvaart in je hand	92
Hoofdstuk 5 Een crisis tussen de oren	110
Hoofdstuk 6 Europese olifanten	135
Hoofdstuk 7 Een Europese realiteit	173
Hoofdstuk 8 Een Argentijns gerecht met een Grieks sausje	195
Hoofdstuk 9 Een nabeschouwing	219
Dankwoord	231
Noten en bronnen	233
Register	237

Inleiding

‘De crisis’, het begrip is een fenomeen op zich geworden. We hebben het er allemaal over, maar voor iedereen lijkt het iets anders te betekenen. Er zijn mensen die er alles door zijn kwijtgeraakt, anderen hebben er in de zes jaar die zij inmiddels duurt nauwelijks iets van gemerkt. Een enkeling is er zelfs heel rijk van geworden.

In 2008 werden wij getroffen door een crisis van wereldwijde omvang. Een crisis die onderhuids begon met toenemende instabiliteit in het financiële systeem, vervolgens tot uiting kwam door het faillissement van de Amerikaanse zakenbank Lehman Brothers, en zich in de jaren daarna in Europa zou ontwikkelen tot de grootste economische en maatschappelijke crisis van de afgelopen honderd jaar. Sommigen zeggen dat er geen sprake is van een crisis, maar een serie van meerdere crises. ‘De crisis’, om het toch maar even als één crisis te beschouwen, wordt door verschillende economen vergeleken met de Grote Depressie uit de jaren 30 van de vorige eeuw, die overigens al was voorafgegaan door een economisch zeer moeilijke situatie in de jaren 20.

Het is een interessante vergelijking, mits je haar in de juiste context plaatst. In termen van welvaart valt de huidige tijd niet goed met die van de jaren 20 en 30 te vergelijken. Ons continent heeft

sinds die tijd een ongekeerde welvaartsontwikkeling meegemaakt. Met name in de tweede helft van de 20e eeuw zijn de meeste economieën in Europa sterk gegroeid, wat ons Europeanen veel materiële voorspoed heeft gebracht. Daarnaast heeft Europa met de vorming van de Europese Unie ook een bijzondere constitutionele ontwikkeling meegemaakt. Maar feit is dat als gevolg van de huidige economische crisis ook vandaag zowel onze welvaart als de Europese samenwerking op de helling staat. Bijna ieder land in Europa ondervindt momenteel de gevolgen van zeer ingrijpende economische schokken, schokken die structurele maatschappelijke veranderingen teweeg zullen brengen. De heftigheid van deze schokken en maatschappelijke veranderingen valt in zekere zin te vergelijken met de effecten die optraden tijdens de Grote Depressie.

Over een paar jaar zal het al weer honderd jaar geleden zijn dat de Grote Depressie Europa raakte. Hoe zullen wij op dat moment terugkijken op die periode? Zullen wij terugkijken op een historische gebeurtenis, die we als iets van het verleden beschouwen, of worden we geconfronteerd met de spiegel des tijds, een spiegel die ons een beeld toont dat volgens sommigen veel lijkt op de situatie waarin Europa zich op dit moment bevindt?

Van 2010 tot 2013 werkte ik voor het ministerie van Financiën. In die periode heb ik van dichtbij mogen meemaken hoe de crisis zich door Europa verspreidde, hoe landen als Griekenland, Portugal en Spanje op het randje van faillissement kwamen en hoe andere landen daar noodgedwongen mee moesten omgaan. Ik zag hoe de verschillen in Europa steeds sterker zichtbaar werden en hoe de Brusselse politiek steeds meer moeite kreeg om de aansluiting met de Europese samenleving te vinden.

Intussen werkt de financiële sector, waar de crisis zes jaar ge-

leden begon, hard aan zijn voortbestaan. Voor veel financiële instellingen is dit een moeilijke opgave, voor sommige blijkt het een aantal jaren na het begin van de crisis alsnog onmogelijk. De recente noodzakelijke overname van de SNS Bank door de Nederlandse Staat is hier een tragisch voorbeeld van.

Gefascineerd door het fenomeen ‘crisis’ en de effecten die het heeft op de Nederlanders en op de mensen in de landen om ons heen, besloot ik in 2013 mijn baan op te zeggen en op reis te gaan. Ik reisde enkele maanden door Europa, als toeschouwer van mijn eigen continent. Ik ging op zoek naar het verhaal achter de crisis.

Wie naar de schier eindeloze berichtgeving over de crisis in Europa kijkt, ziet vaak vooral een crisis van cijfers. Er wordt veel gesproken over schuldpercentages, werkloosheidscijfers, huizenprijzen en economische krimp, kortom: de maatschappij uitgedrukt in getallen. Het lijkt soms alsof Europa verworpen is tot een economisch model waarvan de verschillende variabelen momenteel niet de juiste waarden bevatten. Maar deze crisis raakt ons als mens veel breder en dieper dan louter in economische zin. Welke trends veroorzaakt het in onze samenleving? Wat doet deze crisis met de mensen? Hoezeer beïnvloedt het ons toekomstbeeld en onze kijk op Europa? Welke gevolgen heeft de crisis voor onze welvaart en hoe gaan we daar als samenleving mee om? Het zijn voor de meeste mensen vragen die relevanter zijn dan de vraag of de EU-lidstaten zich in het lopende boekjaar aan de officiële normen voor het begrotingstekort zullen houden.

Tijdens mijn reis ging ik op zoek naar verhalen van mensen, de mensen achter de cijfers, mensen die de cijfers in perspectief konden plaatsen. Ik zag hoe Nederlanders, Fransen, Spanjaarden, Italianen en Grieken ieder op hun eigen wijze reageren op de cri-

sis, iets wat vaak in schril contrast staat met hoe ze wellicht volgens de economische ratio zouden moeten reageren.

Het zou een reis door Europa worden, maar in zekere zin ook een reis door de tijd. De verhalen van al diegenen die hun visie op de crisis met mij hebben willen delen, deden mij de afgelopen zes jaar, want zo lang duurt die crisis inmiddels, in zekere zin herbeleven.

Met bankiers blikte ik terug op de val van Lehman Brothers, de gebeurtenis waarmee voor óns de kredietcrisis echt begon, hoewel deze toen al enige tijd onderhuids sluimerde in het financiële systeem. Ik sprak met verschillende mensen over de periode na de val van Lehman Brothers. Een periode waarin velen aanvankelijk nog dachten dat de crisis vooral een probleem van de financiële sector was. Inmiddels weten we hoezeer ze daarin ongelijk zouden krijgen.

Ik ontmoette een Afrikaanse zakenman die ik probeerde uit te leggen hoe het kan dat Europa, het continent dat voor hem bijna gelijkstaat aan het paradijs, gebukt gaat onder zulke grote schulden. Maar bovenal ontmoette ik veel mensen die inmiddels hard door de crisis geraakt worden en werd ik geconfronteerd met een samenleving die grote moeite heeft met het inleveren van een deel van haar welvaart.

Al deze ontmoetingen leverden een fascinerend en soms ontstellend beeld op van de staat waarin Europa zich momenteel bevindt. Een beeld van een continent dat aan het begin van de 21e eeuw, net als in de jaren 20 en 30 van de vorige eeuw, in een diepe crisis zit die het continent sterk zal veranderen. Niet alleen in financieel-economische zin maar, mede als gevolg daarvan, ook in politieke en sociaal-culturele zin. De crisis houdt mensen op veel vlakken bezig en het bleek dan ook niet moeilijk om mensen

aan het vertellen te krijgen. Mijn dank gaat in de eerste plaats uit naar al diegenen die, gevraagd of ongevraagd, publiekelijk dan wel in vertrouwen hun visie en hun ervaringen met mij hebben willen delen.

HOOFDSTUK 1

De zwarte zwaan

Terugblik vanuit een espressobar

‘Niemand zag het aankomen. Iedereen dacht dat het kon worden voorkomen, dat het zóú worden voorkomen. We dachten “in control” te zijn. Maar het was onvermijdelijk. Het gebeurde omdat het kon gebeuren, omdat het moest gebeuren. We doorzagen het systeem niet. Zelfs niet toen het gebeurde. En eerlijk gezegd, we overzien het systeem nu nog steeds niet, omdat het niet valt te overzien, het gaat de capaciteiten van een mens te boven.’

Het zijn de woorden van Daniel, een bankier uit de Londense City. Ik ontmoet hem in het voorjaar van 2013 in een koffiebar in de buurt van Liverpool Street Station. We zitten aan een tafeltje bij het raam en kijken naar de stroom van bankiers en handelaren die van de metrohalte naar hun glazen kantoorgebouwen lopen, onder een paraplu schuilend tegen de regen. Zowel de regen als de lange stoet forenzen die zich ’s ochtends gehaast een weg banen door het drukke verkeer is kenmerkend voor Londen, de stad waar sinds decennia het hart van de financiële wereld klopt.

‘Toch is de City de laatste jaren veranderd,’ zegt Daniel, gebogen over zijn dubbele espresso. Samen blikken we terug op die ene gebeurtenis die niet alleen de City in het hart zou raken, maar onze hele maatschappij zou veranderen. Het is op dat moment alweer bijna vijf jaar geleden, maar nog steeds hoor ik de verbijstering in zijn stem, wanneer hij begint te vertellen over die onvergetelijke dag in 2008.

‘Weet jij nog waar je was toen het gebeurde?’ vraagt Daniel me.

‘Ik was op dat moment thuis,’ antwoord ik. ‘Ik had net mijn laptop aangezet en ontbijt voor mijzelf gemaakt. Ik zette zoals altijd de tv aan voor het ochtendjournaal. Ik studeerde nog en ik werkte in die periode aan mijn masterscriptie, maar ik geloof niet dat ik die dag veel gedaan heb. Vanaf het moment dat het nieuws begon door te komen heb ik de hele dag voor de tv gezeten.’

Mijn ervaring van die dag blijkt in schril contrast te staan met hoe Daniel die ochtend beleefde. Hij werkte in die tijd bij de New Yorkse tak van een grote zakenbank, slechts enkele straten verwijderd van waar het op dat moment gebeurde. Terwijl Daniel nog een espresso bestelt, vertelt hij me hoe zijn wereld op die bewuste maandagochtend leek in te storten.

‘Ik was al op kantoor toen ik hoorde dat Lehman Brothers failliet was. Het was rond een uur of zeven in de ochtend toen het eerste nieuws begon door te komen. Alle pogingen om het bedrijf te redden bleken mislukt. In het begin dacht iedereen bij ons op kantoor nog dat het speculaties waren, maar al gauw bleek dat het werkelijkheid was. Het weekend ervoor had de hele financiële wereld al in grote spanning afgewacht. Iedereen hield zijn adem in, maar tegelijkertijd dacht iedereen dat het uiteindelijk toch allemaal goed zou komen. Hoe? Dat wist men niet. Maar dat het goed zou komen, daar leken zowel ik als veel van mijn collega’s echt van

overtuigd. Achteraf bleek die hoop nergens op gebaseerd, behalve wellicht op het feit dat niemand wist wat er zou gebeuren als het mis zou gaan. Velen dachten dat het daarom gewoonweg niet kon, niet mocht gebeuren.’

De val van Lehman Brothers is zo’n moment geweest waarna de wereld er ineens compleet anders uitzag. Het is een historisch moment in onze geschiedenis. Een moment dat mensen gebruiken om een tijdperk aan te geven. Zoals mensen spreken van ‘voor de oorlog’ en ‘na de oorlog’, zo spreken mensen inmiddels ook van ‘voor Lehman’ en ‘na Lehman’, denk ik, terwijl Daniel verder vertelt.

‘Toen het nieuws van verschillende kanten bevestigd werd, brak er bij ons totale paniek uit. Ik bedoel geen zorgen of een ongemakkelijk gevoel... nee, echt paniek. De sfeer was vergelijkbaar met die van de eerste uren na de WTC-aanslagen op 11 september 2001. Niemand wist wat er zou gaan gebeuren. We wisten niet of onze bank en andere banken het wel zouden redden. We zagen alleen dat het financiële systeem aan het instorten was.’

Het is een treffende vergelijking. Ik denk dat men in de toekomst zal concluderen dat er meer overeenkomsten tussen beide gebeurtenissen zijn dan we ons wellicht op dit moment realiseren. Niemand zag ze van tevoren aankomen en zowel op 11 september 2001 als op 15 september 2008 ging er niet alleen een instituut verloren, ons wereldbeeld zou op die dagen radicaal veranderen.

Lehman Brothers: een (anti)climax

Maandag 15 september 2008 zou een dag worden die veel mensen niet snel zullen vergeten. In elk geval Richard ‘Dick’ Severin Fuld Jr. niet. Op deze dag kwam namelijk een einde aan zijn

glansrijke carrière als voorzitter en CEO van de op dat moment vierde zakenbank van de Verenigde Staten en een van de instituten van Wall Street, Lehman Brothers. Fuld stond al vanaf 1994 aan het roer van dit roemrijke concern en hij was een van de meest bekende bankiers van de internationale bankwereld. Zowel binnen als buiten de bank stond hij bekend onder de bijnaam ‘The Gorilla’, vanwege zijn agressieve en competitieve wijze van zakendoen. Zijn strategie zou het bedrijf tot grote hoogten brengen, maar ook uiteindelijk bijdragen aan de ondergang. Tijdens het laatste jaar van Fulds bewind was Lehman Brothers al flink bergafwaarts gegleden. De schulden bleken zich tot ongekende hoogten te hebben opgestapeld en de risico’s daarvan waren bewust of onbewust onderschat. Verscheidene maatregelen werden genomen in een poging het concern overeind te houden, maar in het weekend voorafgaand aan deze ‘zwarte maandag’ werd duidelijk dat er geen redden meer aan was. Lehman Brothers was failliet.

Zo kwam op 15 september 2008 niet alleen een einde aan de carrière van een man die tot dat moment meer dan twintig miljoen dollar per jaar verdiende, maar ook aan een van de grootste zakenbanken uit de geschiedenis. Een zakenbank die overigens een tamelijk nederige oorsprong kende: zij kwam voort uit een katoenhandel die rond 1850 werd opgericht door drie Duitse immigranten, de broers Lehman, die hun heil zochten in het land van de toen nog onbegrensde mogelijkheden, Amerika. De mogelijkheden voor de Lehman-clan zouden inderdaad ver reiken. Er zou nog een groot aantal andere succesvolle bedrijven en partnerships volgen en uiteindelijk zouden de Lehmans een van de rijkste families van de Verenigde Staten worden. Dat hun van oorsprong goede naam uiteindelijk vereenzelvigd zou worden met

het einde van een tijdperk en het begin van de grote kredietcrisis heeft ondernemer en filantroop Robert Lehman, het laatste familielid dat nog actief was in het bedrijf en het bedrijf door gezond financieel beleid nog door de crisis in de jaren 30 loodste, gelukkig niet meer hoeven meemaken. Hij overleed in 1969.

Het bestuur van het inmiddels beursgenoteerde bedrijf ging na de dood van Robert Lehman over op anderen, buiten de familie. Tijdens de jaren 80 en 90 groeide het bedrijf in recordtempo. Het nam verschillende grote en kleine concurrenten over en groeide zo uit tot een van de iconen van de financiële wereld, een miljardenbedrijf met bijna 30.000 mensen in dienst.

Wat zag de toeschouwer op deze maandagochtend? Over de hele wereld keken mensen naar de tv en zagen de beelden van bankiers die hun kantoor werden uitgezet en als daklozen in een maatpak door de straten in de buurt van Times Square doolden, slechts een kartonnen doos gevuld met persoonlijke spulletjes met zich meedragend – de relikwieën van hun voorbije glorie-tijd. Ze liepen er verslagen bij, en de enkelen die de aanwezige media te woord wilden staan, wisten eigenlijk niet wat ze zeggen moesten. ‘Waarom hebben ze ons laten vallen, terwijl ze Bear wel hielpen?’, hiermee doelend op een andere zakenbank, Bear Stearns, die een halfjaar eerder wél was gered door een collega-bank, met hulp van de Amerikaanse overheid.

Zo verslagen als de bankiers zelf het Lehman-hoofdkantoor verlieten, zo ontsteld waren de vele miljoenen mensen die het nieuws vanuit de hele wereld met een gevoel van ongeloof gadesloegen. Net als bij de aanslagen op 11 september 2001 zagen ze iets gebeuren wat niemand vooraf had zien aankomen. Dat de ondergang van Lehman Brothers uiteindelijk slechts als startpunt van de nog te volgen kredietcrisis zou worden beschouwd en dat deze

crisis zou uitgroeien tot de grootste financiële crisis in de westerse geschiedenis, dat beseften de meeste mensen nog niet.

Iedereen werd gegrepen door de beelden, maar de gevolgen ervan waren voor de meesten nog allerminst duidelijk. De beelden van het failliete Lehman maakten op iedereen indruk, al wisten de toeschouwers eigenlijk niet precies waarom. Het zou ook nog enige tijd duren voordat de maatschappij werkelijk met de gevolgen geconfronteerd zou worden. Op deze maandagochtend was de ondergang van Lehman voor de meeste mensen nog 'een probleem van bankiers'.

Iets wat op deze dag wel op slag veranderde was het maatschappelijke imago van die bankiers. Deze omslag was radicaal. Tot de val van Lehman Brothers was een zakenbankier de verpersoonlijking van materieel succes. Het waren mensen die 'het gemaakt hadden'. Mensen die in staat waren dingen met geld te doen die niemand begreep en daarmee miljoenen konden verdienen. Ironisch genoeg zou dit laatste ook na 2008 nog vaak over bankiers gezegd worden, maar dan met een heel andere lading. Voor de val van Lehman Brothers was een (zaken)bankier iemand die een zeker maatschappelijk aanzien had. Het failliet van Lehman Brothers betekende echter ook het failliet van dit imago. De bankier werd gereduceerd tot de paria van de maatschappij. Iemand die niets anders doet dan rijk worden met andermans geld, door dubieuze financiële producten aan nietsvermoedende klanten te verkopen.

'Ze verdienen miljoenen als het goed gaat, maar nu blijkt dat ze hun verliezen afwentelen op de overheid. Ze nemen geen enkele verantwoordelijkheid nu het fout gaat.' Het is een klacht die we in de jaren na Lehman nog vaak zouden horen. De reputatie van 'de bankier' vloog van het ene uiterste naar het andere.